

אלדד חרובי, הבולשת חוקרת: ה-C.I.D בארץ-ישראל, 1920-1948, צור יגאל: פורת, 2011, 514 עמ'.

ספרו זה של אלדד חרובי מבוסס על עבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטת חיפה. מחקר שהיה ידוע למעטים בלבד, הותקן עתה לעיון הכלל, על שפע מקורותיו ותובנותיו. מדובר בספר יסוד מכמה וכמה סיבות: התיעוד 'החדש' – חשיפה של תיעוד שלא היה מוכר בספרות המדעית על תקופת המנדט הבריטי, אלא למעטים, ובכללם למחבר חוות דעת זו; השימוש בתיעוד עצום ורב זה ושיבוצו בהיסטוריה הארגונית של הבולשת הבריטית בארץ ישראל; האור שתיעוד זה שופך על מדיניות ממשלת המנדט וממשלת בריטניה, על הדינמיקה של יחסי יהודים-ערבים בארץ ועל השפעתם של גורמי חוץ על יחסים אלה, ועל המתרחש בתוך הקהילות והגופים האלה בתקופה שהמחקר עוסק בה.

נזדמן לי לעקוב מקרוב אחרי התפתחות מחקרו של ד"ר חרובי – מהעיון הראשוני באוצר הבלום של מסמכי הבולשת הבריטית שנתגלגלו בשעתם לארכיון ההגנה ועד להתגבשות מחקר בפשל, הודות לממצאים האמפיריים, ולדיון בשיטות איסוף המסמכים, באנשים שהיו מעורבים בכך ובמשמעותם המעשית של המסמכים בשעתם ובמשמעותם ההיסטורית בימינו.

בעבר לא זכו מקורות מודיעיניים לתשומת לב ראויה, מכמה טעמים: הם לא היו זמינים בשל סודיותם ובשל אופיים ודימויים ברבים. טעם זה נכון במיוחד כאשר למקורות מודיעיניים אמריקניים מתקופת מלחמת העולם השנייה. המסמכים האמריקניים נפתחו למחקר לפני זמן לא רב, ובמקרים רבים נראו כמלאכת חובבים שהושפעו מעמיתיהם הבריטים בכל הנוגע לארץ ישראל. ואכן, גם הדימוי של עבודת מגננוני הביטחון והמודיעין הבריטיים בארץ וגם הפרקטיקה שלהם מלמדים אותנו שהיה מדובר במקצוענים. כמה מהם החלו את הקריירה שלהם כשוטרים פשוטים וסיימו אותה כאבירי האימפריה הבריטית במושבותיה האחרות, עד לפירוקה. עצם פתיחת המקורות האלה למחקר היא סוגיה סבוכה ולא פתורה לחלוטין, המחייבת להמשיך במחקר התיעוד הזה, ובמיוחד במחקר הצד הערבי של מסמכי הבולשת הנמצאים כיום בארכיון ההגנה בתל אביב.

הגופים המודיעיניים הבריטיים האחרים במזרח התיכון בשנות מלחמת העולם השנייה לא היו כפופים לממשלת המנדט, אלא למשרד המלחמה ולמפקד העליון הבריטי במזרח התיכון. מתוך היכרותי עם מסמכי הגופים האלה יכולתי להשוות את תוצאות מחקריי לתוצאות המחקר של חרובי ולראות בהן תרומה חשובה ביותר, לא רק להשלמת התמונה המודיעינית של היישוב, כפי שהגופים האלה ידעו לתשבץ אותה לצרכיהם, אלא גם ללימוד הנעשה ביישוב בימים ההם. עלינו לזכור שמסמכי הנהגת

- היישוב נכתבו מתוך צנזורה פנימית, שכן הכותבים ידעו שהם נתונים למעקב, ולכן התמונה שמסמכי הנהגת היישוב מספקת היא חלקית בלבד.
- את תוצאות המחקר של חרובי אפשר לסכם בקצרה:
- א. עם מינויו של ארתור ג'יילס ('ג'יילס ביי') לראש הבולשת בשנת 1938 נוצר בפעם הראשונה 'מודיעין התרעתי' יעיל בשירות ממשלת המנדט, שהפעיל בהצלחה סוכנים ומודיעים בקרב מקבלי ההחלטות ביישוב היהודי ובהנהגה הפלסטינית.
 - ב. מכאן שמסמכי הבולשת הם מקור רב חשיבות להתחקות אחרי הדיונים הפנימיים בגופים האלה וגם אחרי ההחלטות שהם קיבלו מחד, ומן הצד האחר אחרי סיכולן בידי הבריטים.
 - ג. הצלחתם העיקרית של הבריטים הייתה מלחמתם בלח"י. במלחמה זו סייעו להם חבריהם ומתחריהם – אנשי התנועה הרוויזיוניסטית.
 - ד. הצלחה פחותה מזאת השיגו הבריטים במלחמתם באצ"ל, בייחוד מאז מינויו של מנחם בגין למפקדו. אולם שיתוף הפעולה בינם לבין ההגנה בתקופת 'הסזון הגדול' הביא להפחתה ניכרת בפעילותו של אצ"ל.
 - ה. גם על הנהגת היישוב עלה בידי הבולשת להשיג מידע מעולה. מידע זה היה בעיקרו פוליטי, אך היה אפשר להשתמש בו לצרכי המאבק בציונות בכמה זירות – בלונדון עצמה, ובייחוד בווינגטון.
 - ו. המאבק בציונות היה יעיל ביותר בתקופת מלחמת העולם השנייה ובימי ממשל רוזוולט, אך הוא נכשל בסופו של דבר בשל הדילמות שהדרג המדיני הבריטי לא ידע להתגבר עליהן לנוכח עמדת הערבים ביחס לעתיד ארץ ישראל, בשל בעיית העקורים באירופה, ולנוכח הלחץ האמריקני על בריטניה ומהלכי כל קצות הקשת של התנועה הציונית בארץ ובארצות הברית.
- מכל אלו נובע שעלה בידי חרובי לחקור, למיין, לסנן, ולהפוך 'אוקיאנוס' של חומר מודיעיני מסוגים שונים לחומרי מחקר קריאים וללמוד ממנו תכנים בעלי חשיבות היסטורית מרובה על תקופת המנדט.
- חרובי יצא מִן הדו"חות המודיעיניים, שהיו חומר הגלם העיקרי של מחקרו, וביקש לדעת מה הייתה ההיסטוריה של הבולשת הבריטית בארץ ישראל, במסגרת הכללית של מנגנוני השיטור והמודיעין ברחבי האימפריה הבריטית. הוא אף נועד עם כמה מראשי הבולשת לשעבר, ובראשם ריצ'רד קטלינג, שהיה שוטר פשוט בפלשתינה וסיים את שירותו בתפקיד ראש משטרת קניה, וגבה עדות בכתב מהקצין מורטון, מי שירה באברהם שטרן (יאיר) שהבריטים ראו בו סוכן אויב וטרוריסט שדם על ידיו.
- 'הבולשת' הבריטית, כפי שתורגם לעברית שמה של ה־Criminal Investigation Department במשטרה המנדטורית, הייתה גוף מיוחד במינו, שפעל אחרת מגופים

מקבילים במושבות הכתר. הבולשת הייתה סוכנות איסוף מודיעין וזרוע ביצועית גם יחד, תפקידים שהיו נפרדים בדרך כלל. תפקידה הראשון של הבולשת היה למנוע 'פשיעה' – כפי שהוגדרו התפרצויות האיבה של הערבים כלפי היהודים והממשל המנדטורי במהלך שנות העשרים ובראשית שנות השלושים. רק בבוא העת החלה הבולשת במאבק במה שנקרא כבר אז 'טרור' לאומי ולאומני של שני העמים בשיתוף הצבא הבריטי וארגוני מודיעין אחרים. גופים אלו, והבולשת בראשם, פרסו רשת הדוקה של מודיעים ברחבי הארץ, חדרו לתוככי הגופים הפוליטיים של היישוב, ועשו שימוש יעיל בהאזנות סתר לראשיו על ידי הטמנת מיקרופונים והאזנה לשיחות טלפון – אמצעים שהש"י (שירות הידיעות) של ההגנה חיקה לימים. מסמכי המודיעין של הבולשת, שנוסחו לרוב בלשון ניטרלית ועניינית, הם אפוא מקור מהימן למה שהתרחש ביישוב היהודי, בהנהגתו ובארגונים שהיו חלק ממנו, ובראשם לח"י ואצ"ל, ולמדיניות שננקטה כלפיהם, הודות למידע שנאסף וליישומה בבולשת עצמה ובגופי הביטחון הבריטיים האחרים, שטוו יחדיו את קוריהם סביב היישוב והטילו מגבלות רבות על חופש פעולתו.

ראשיתה של הבולשת (C.I.D) בארץ ישראל הייתה מצער, ואף היה לה אופי 'פלשתינאי' ייחודי – היא הייתה כפופה להנחיותיו של משרד המושבות, ושירתה מדיניות פרו-ערבית קבועה, שבתקופות מסוימות לא הייתה מקובלת על משרד המלחמה. הצבא הבריטי צייד את היהודים בנשק ואימן אותם כשהדבר היה רצוי לו, והמשרד ללוחמה כלכלית, שהיה ממונה על מנהלת השירותים המיוחדים (SOE), השתמש ביהודי ארץ ישראל לעת מצוא, גם בעת שהבולשת וגופי מודיעין בריטיים אחרים אספו עליהם ידיעות. הבולשת הבריטית הייתה גוף אוסף חוק, גוף אוסף מודיעין וגוף מסכל פעילות עוינת בעת ובעונה אחת. הבולשת הייתה חלק ממשרת המנדט, ולפיכך תהליכי המעקב, ההפלה, המאסר והחקירה נעשו בידי אותם אנשי בולשת בלי שיקול דעת נוסף ובלי הפרדת רשויות, כמקובל באנגליה גופא. לימים הרבתה הבולשת לעשות שימוש במעצרים מנהליים כדי להגן על מקורותיה. כמה מהמקורות אף גויסו לשירותה תמורת תשלום.

ועם זאת, הרקע הפלילי של הבולשת הארץ-ישראלית גרם לה לראות ב'מאורעות' 1929 – שהפתיעו אותה הפתעה גמורה – סדרה של אירועים פליליים שחייבו נוהלי מעצר ושיפוט מתאימים. רק לאחר מכן החלה הבולשת להתפתח. בשנות המנדט הראשונות עסקה הבולשת בלחימה בקומוניסטים, ומטעמי חיסכון הוטלה האחריות לביטחון למרכיביו על חיל האוויר המלכותי. המשרת הבריטית כולה הייתה מעין ז'נדרמריה ושירתו בה לא מעט ערבים.

לפני מאורעות 1929 לא הייתה לבריטים כל התרעה מודיעינית – בין היתר, משום שהשוטרים גויסו מקרב יוצאי הצבא הבריטי במצרים, ובמצרים שרר שקט

עד 1929, ולא הייתה זהות גמורה בין מצרים לערביי סוריה וארץ ישראל. ההכרה הבריטית בלאומנות האלימה של ערביי סוריה וארץ ישראל פיגרה אחרי האירועים גם בפרוץ 'המאורעות' ב-1936. במהלך 'המאורעות' עמדה המשימה המשרתית של ה-C.I.D (חיפוש ראיות מפלילות לפעולות חתרניות במטרה להעמיד את האשמים לדין) בסתירה למשימותיה המודיעיניות (איסוף מידע לשם סיכול פעולות המחתרנות). חרובי טוען, בצדק, שעם מינויו של ארתור פ' ג'יילס לראש ה-C.I.D בשנת 1938, החלה הבולשת הבריטית למלא תפקיד מרכזי בפעילותה של ממשלת המנדט נגד המרד הערבי ונגד היישוב היהודי ומרכיביו השונים. תיאור המצב בארץ לאורך 'המאורעות' (1936-1939) ועד לבואו של ג'יילס, ובכלל תיאור מחדלי ההערכה והבנת הנעשה במגזר הערבי, מרתק במיוחד וראוי לכל שבח.

חרובי אומר שג'יילס הבין טוב יותר מקודמיו שהמדיניות הבריטית במזרח התיכון 'ישבה על קונפליקט' – מצד אחד עמדו מחויבותה של בריטניה ל'בית לאומי' יהודי על פי הצהרת בלפור והחלטות חבר הלאומים, רדיפת היהודים בידי הנאצים ובעיית הפליטים שנוצרה בעקבות זאת, ומן הצד האחר עמד הרוב הערבי בארץ ישראל שהלך ואיבד את מעמדו למול גלי העלייה היהודית. הבריטים העניקו עצמאות לעיראק והגיעו להסדר חדש במצרים, אך סירבו להקים מוסדות דמוקרטיים בפלשתינה כדי לא לקפח את היהודים. ככל שנתרבו ענני המלחמה נעשו הבריטים רגישים יותר לערך האסטרטגי של טריטוריות מאוכלסות בערבים באזור, וכוח המיקוח שלהם גדל בהתאם. ג'יילס הכיר בכך שעליו לאכוף את החוק על שתי קהילות שהיו שרויות בתסיסה מתמדת, ולפיכך היה עליו להקים מערכת של מודיעין אתראתי בקרב מקבלי ההחלטות בשתי הקהילות, כדי לשלוט ככל האפשר ב'מלחמה בעצימות נמוכה' שהתנהלה אז בארץ ולהימנע מן הצורך להחזיק בארץ כוחות צבא גדולים במהלך מלחמת העולם השנייה.

ואולם, תשומת לבו של ג'יילס – שהיה דובר ערבית ובעל ידע רב בתחום זה – הופנתה מיד למגזר היהודי, למפלגה הרוויזיוניסטית, לאצ"ל, למוסדות היישוב, להגנה וליחסים שביניהם. במהרה הביא המעקב אחרי אנשי האצ"ל להכנת מאגר מידע חשוב עליהם, והוכנסו אמצעים טכניים חדישים, ובהם הטמנת מיקרופונים, האזנה לשידורי רדיו והרחבת ההאזנה לרשת הטלפון. חסר בתחום זה הוא השימוש שנעשה בצנזורה על הדואר והטלגרף, שנתנה גם היא מידע רב בידי הבריטים על פעילות ההצלה בתקופת השואה, אך הייתה גוף נפרד בראשותו של לורד סמואל הבן. 'לב הפעילות המודיעינית' של הבולשת היה גיוס מקורות אנושיים – סוכנים – והפעלתם. הסוכנים לא הצליחו לחדור לכל היעדים המודיעיניים, אבל מסרו מידע חשוב על לח"י שמקורו היה במפלגה הרוויזיוניסטית דווקא. ההגנה מסרה לבריטים מידע רב ערך על אצ"ל ועסקה מצדה בחיסול האצ"ל והלח"י במידה של שיתוף פעולה עם הבריטים.

הבולשת הצליחה 'להפעיל מקור חי או מקורות חיים בצמרת הנהלת הסוכנות היהודית אשר בסיוע אמצעים טכניים העביר מידע רב ערך למפעיליו'. חרובי אינו נוקב בשמות המקור או המקורות האלה, אולם קובע ש'המסמכים מוכיחים באופן ברור וללא ספק שהתנהלותם של ראשי הסוכנות היהודית, של חברי "הוועד הפועל העליון המצומצם" [הגדרה מתורגמת ובלתי נכונה – צריך להיות "הוועד הפועל הציוני המצומצם", ש"א], של הנהלת מפא"י ושל גופים נוספים, היתה גלויה לעיני ולאזני ה-C.I.D'. כל שנאמר [...] בחדרי חדרים ומאחורי דלתות שנסגרו בפני העיתונות, במקרים לא מעטים, הובא בפני ראשי השלטון הבריטי בירושלים, בקהיר, בלונדון, ובפני ראשי השלטון האמריקאי בניו יורק ובוושינגטון [...] יש לראות זאת במבט של תקופה סוערת [ש]בה המאבקים המדיניים של הצד היהודי היו חשובים במידה רבה כמו המאבקים הצבאיים'.

מכאן יכול הקורא ללמוד לא רק על הצלחתם היחסית של הבריטים בלחימתם בציונים בארצות הברית עד תום מלחמת העולם השנייה הודות לשימוש היעיל שעשו במודיעין הזה ובמקורות אחרים, אלא גם שדיונים פנימיים במוסדות היישוב – למשל, בשאלת ההצלה והעלייה בתקופת השואה – נערכו לעתים קרובות בסתר בשל הידיעה ש'אוזניים לכותל', כפי שאנו לומדים מיומני בן-גוריון באותה תקופה אפלה, ולכן אין לסמוך יתר על המידה על הפרוטוקולים הרשמיים של המוסדות האלה. מעתה ואילך כדי להשלים את ידיעותינו על מרחב הפעולה של ה'הנהגה במלכוד', כפי שכינתה דינה פורת את הנהגת היישוב בתקופת השואה, עלינו להשוות את הפרוטוקולים לממצאיו של חרובי, וגם למקורות מודיעיניים בריטיים אחרים ולמקורות אמריקניים. שיטת העבודה של חרובי היא מחקר היסטוריוגרפי של מקורות ראשוניים שטרם נודעו לחוקרים אחרים, ומכאן שהמדובר בעבודה מקורית לכל דבר ועניין, העולה מעל ומעבר לשימוש המקוטע שנעשה במקורות המודיעין הבריטי בידי חוקרים אחרים. מחקר זה מאפשר לחרובי לברר את הרקע המוסדי, החברתי והאישי של ראשי הבולשת הבריטית בארץ ישראל בהקשר הרחב יותר של מדיניות ממשלת המנדט ומשרד המושבות בארץ, ואגב דיון קצר במוסדות הביון העצמאיים האחרים של הבריטים שפעלו בארץ ישראל. חרובי מכיר את ספרות המחקר בנושא ועבודתו היא נדבך חשוב נוסף בספרות זו, אם כי היא קוראת להשלימה על ידי מחקר נוסף של עבודת הבולשת הבריטית במגזר הערבי.

שלמה אהרונסון